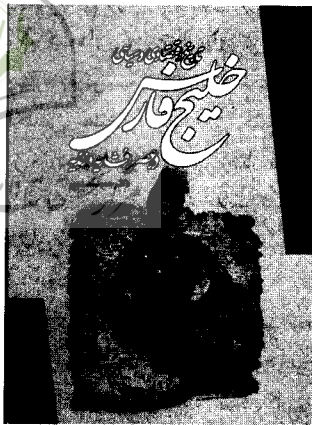

خلیج فارس

● ابراهیم بوچانی
دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ

■ تاریخ اقتصادی و سیاسی خلیج فارس در عصر افشاریه و زندیه
■ دکتر حمید اسدیپور
■ مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، چاپ اول، ۱۳۸۷، ۴۲۰ صفحه

خلیج فارس به دلیل موقعیت جغرافیایی و استراتژیکی ویژه خود، چه در گذشته و چه در حال حاضر نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری تمدن‌ها، جوامع، اقتصاد، سیاست و روابط بین‌المللی به خود اختصاص داده است. اما هر چند تحقیقات علمی گسترده‌ای درباره مسائل سیاسی، تاریخی، اقتصادی و اجتماعی خلیج فارس صورت نگرفته، اهمیت این منطقه شناخت مسائل فوق را در دوره‌های مختلف تاریخ ایران ضروری می‌نماید؛ یکی از آثاری که با توجه به این ضرورت نوشته شده است، کتاب «تاریخ اقتصادی و سیاسی خلیج فارس در عصر افشاریه و زندیه» است.

کتاب علاوه بر پیش‌گفتار و مقدمه شامل پنج بخش، هر بخش در دو تا چهار فصل، ارزیابی نهایی، کتابنامه، نمایه کسان و مکان می‌باشد. مؤلف در پیش‌گفتار با اشاره به ضرورت خلیج فارس پژوهی، چشم‌انداز و روش پژوهش کتاب را مطرح می‌کند که به عقیده مؤلف «یک تحقیق مبتنی بر گفتمان پژوهی تاریخ» است که تلاش می‌کند گفتمان مسلط بر عرصه اقتصاد، تجارت و سیاست خلیج فارس را در عصر افشاریه پی‌گیری و کشف کند و حوادث تاریخی را از این زاویه مورد کاوش قرار دهد. (ص ۸)

نویسنده در مقدمه با نگاهی به موقعیت ایران، به اهمیت بازرگانی در این سرزمین پرداخته و با نکته‌سنجی دقیق به علت اهمیت بررسی مسائل اقتصادی و سیاسی خلیج فارس در دوره حاکمیت افشاریه و زندیه در ایران می‌پردازد و محورهای اساسی پژوهش خود را مطرح می‌کند که عبارتند از:

(۱) توجه به شرایط اقتصادی، منابع ثروت و مناسبات بازرگانی جنوب ایران که در پیوند با خلیج فارس و فضای تجاری آن شکل می‌گیرد.

(۲) گفتمان افشاریان به خصوص نادر شاه و زندیان در مورد مسائل اقتصادی خلیج فارس.

(۳) نقش بازرگانان و گروه‌های تجاری بیگانه در ایران و خلیج فارس در دوره افشاریه و زندیه.

(۴) نقش و جایگاه نیروها و حاکمان محلی در کرانه‌های خلیج

فارس در مقاطع زمانی مورد بحث (صص ۱۷-۱۴).

بخش اول با عنوان «ایران و خلیج فارس در دوره‌ی صفویه»؛ شامل دو فصل است. فصل اول در رابطه با «اوضاع سیاسی و اجتماعی خلیج فارس در روزگار صفویه» است. نویسنده برای آگاهی عمیق از مسائل خلیج فارس در دوران افشاریه و زندیه در این فصل به بررسی اوضاع سیاسی خلیج فارس در روزگار صفویه می‌پردازد و برای بررسی بهتر، تحولات این منطقه را در سه مرحله‌ی: الف) دوران متقدم صفویه، ب) دوران میانی و ج) دوران متأخر صفویه، مورد مطالعه قرار داده است. در فصل دوم با عنوان «فروپاشی صفویه و آثار آن بر تجارت ایران در خلیج فارس» به میزان و تنوع اقلام و کالاهای مورد مبادله در آستانه ظهور مثلث صفوی، عثمانی و پرتغال در خلیج فارس می‌پردازد. (ص ۵۳) وی در ادامه تاریخ اقتصادی خلیج فارس را طبق تقسیم‌بندی جلد شش تاریخ ایران کمبریج به سه مرحله زیر تقسیم می‌کند: الف) اوضاع تجاری و دریانوردی خلیج فارس در دوران متقدم صفوی، که در این دوره با ورود کشور پرتغال و از بین رفتن تجارت آزاد و محلی، سهم ایران از بازرگانی خلیج فارس کاهش می‌یابد؛ ب) اوضاع تجاری و دریانوردی خلیج فارس در دوران شاه عباس کبیر، که مؤلف در این قسمت ضمن اشاره به چگونگی روند حضور بریتانیا و هلند و کمپانی‌های مربوط به آن‌ها به عنوان وارثان سنت استعماری پرتغال در مشرق زمین، به رونق تجارت ایران در عهد شاه عباس کبیر و احیای جوامع بازرگانی بومی در خلیج فارس اشاره می‌کند؛ ج) اوضاع بازرگانی و دریانوردی در خلیج فارس در دوره متأخر صفوی که به نظر نویسنده تابعی بود از سوء مدیریت و بی‌کفایتی سلاطین متأخر صفوی (صص ۹۰-۷۷).

بخش دوم (ایران و خلیج فارس در دوران افشاریه) سه فصل را شامل می‌شود. فصل اول آن بررسی «اوضاع سیاسی ایران در عصر افشاریه» می‌باشد که مؤلف در آن پس از گذری بر روند انحطاط صفویان و غلبه افغان‌ها بر اصفهان، با نگاهی به چگونگی دست‌یابی نادر به قدرت سیاسی، به شرایط آشفته سیاسی حاکم بر خلیج فارس و تأثیر ظهور نادر شاه بر این مسأله می‌پردازد. (صص ۱۲۳-۱۲۰)

فصل دوم «بازرگانی و دریانوردی تجاری خلیج فارس در عهد افشاریه» نام دارد. نویسنده در این فصل با دیدی تحقیقی به اندیشه‌های اقتصادی و گفتمان نادر شاه می‌پردازد. او بر آن است که نادر شاه با ایجاد حکومتی مقتدر و اعاده نظم و امنیت، به تحکیم روابط و مناسبات تجاری بنادر خلیج فارس با درون کشور کمک کرده و با حمایت از بازرگانی خارجی و راه‌اندازی ناوگان دریایی، زمینه‌های رشد تجارت و دریانوردی را در خلیج فارس فراهم آورده است. (ص ۱۵۳)

«قتل نادرشاه افشار، آغاز دوره تمرکززدایی و اثرات آن بر تجارت و دریانوردی ایران در خلیج فارس» فصل سوم کتاب است که اسدپور در آن پیامدهای قتل نادر را از جمله ظهور بازیگران جدید در عرصه سیاسی خلیج فارس و رشد قدرت‌های مستقل شهری با تکیه بر اقتصاد تجاری این منطقه را مورد کنکاش قرار می‌دهد.

عنوان بخش سوم «اوضاع سیاسی و اقتصادی خلیج فارس در دوران زندیه» است. این بخش به سه فصل تقسیم شده که نگارنده در فصل اول به «زمینه‌های ظهور کریم خان زند و تشکیل دولت زندیه در ایران و اوضاع سیاسی خلیج فارس در دوران حکومت کریم خان» پرداخته است. وی در ادامه با اشاره به مسائلی مانند شورش میرمهنا و نصیرخان لاری معتقد است که برخلاف نادرشاه که خود را آگاهانه وارد جریان‌ات خلیج فارس نمود، کریم خان ناگزیر به مداخله در امور خلیج فارس شد. (ص ۲۱۱) «تجارت خلیج فارس در دوره زندیه و جایگاه ایران در آن» موضوع فصل دوم است. مؤلف در این فصل به مطالعه و بررسی شرایط تجاری خلیج فارس و تأثیر استقرار کریم خان بر جریان تجارت و اقتصاد پرداخته و ضمن توجه به چرخش گفتمانی انگلیس در این دوره، قرارداد پراپس - سعدون و تجارت برده را در خلیج فارس مورد ارزیابی قرار داده (صص ۲۷۷-۲۵۷) و سپس در فصل سوم به «مرگ کریم خان و اثرات آن بر تجارت ایران در خلیج فارس» پرداخته است.

اسدپور در بخش چهارم با عنوان «شرکت‌های تجاری و بازرگانی خارجی در خلیج فارس، دوران افشاریه و زندیه» مطالب خود را در چهار فصل آورده است، وی در فصل اول به «پیشینه حضور بازرگانان و شرکت‌های تجاری اروپای در خلیج فارس» و در فصول دوم، سوم و چهارم به ترتیب به «پیشینه حضور بازرگانان و شرکت‌های هند شرقی انگلیس، هلند و فرانسه» در خلیج فارس می‌پردازد. او در این بخش در مورد گفتمان حاکم بر رفتار و سیاست‌های این گروه‌های تجاری و اثرات حضور آن‌ها و مناسباتشان با قدرت مرکزی ایران در دوره افشاریه و زندیه بحث می‌کند. (ص ۲۸۹)

بخش پنجم کتاب با عنوان «حکام محلی کرانه‌های خلیج فارس در دوران افشاریه و زندیه» در قالب سه فصل ارائه شده است. فصل اول در مورد «حکام محلی کرانه‌های خلیج فارس و نقش آن‌ها در تجارت دوران افشاریه و زندیه» است که نویسنده با برشمردن ویژگی‌های مشترک و مشخصات عمومی و همگانی این قدرت‌های محلی در کرانه‌های خلیج فارس، به بررسی علل و زمینه‌های نظری ظهور آن‌ها می‌پردازد؛ (صص ۳۲۴-۵) سپس در فصل دوم با عنوان «ملا علی شاه و نقش او در تحولات خلیج فارس» به تاریخ زندگانی ملا علی شاه و نقش وی در تحولات خلیج فارس در فاصله زمانی ۱۱۶۰ ق. تا ۱۱۷۶ ق. و مناسبات او با کمپانی‌های هند شرقی انگلیس و هلند پرداخته است؛ (صص ۳۳۹-۳۲۹) و سرانجام در فصل سوم با عنوان «حکام محلی بوشهر و جایگاه آن در تحولات خلیج فارس از قتل نادرشاه تا فروپاشی زندیه» به بررسی تاریخچه، سیاست‌ها، اقدامات و ماهیت حکام محلی بندر بوشهر و نیز مناسبات شیوخ آل مذکور با افشاریه و زندیه و کمپانی هند شرقی انگلیس می‌پردازد؛ و به این ترتیب متن اصلی کتاب پایان می‌یابد. مؤلف سپس با ارجاعات دقیق و ارائه آمار و فهرست‌های مختلف، علمی بودن پژوهش خود را نشان داده است.